

УДК 346.9

З.Ф. ТАТЬКОВА, канд. юрид. наук, Донецький національний університет

ЩОДО МЕХАНІЗМУ РЕАЛІЗАЦІЇ СТЯГНЕННЯ ШТРАФНИХ САНКЦІЙ ТА ЇХ ФУНКЦІЙ

Ключові слова: функції, штрафні санкції, суб'єкти господарювання, види та класифікація функцій штрафних санкцій

Головною метою реалізації стягнення штрафних санкцій та їх функцій у договірних правовідносинах є забезпечення виконання зобов'язань суб'єктами господарювання та надання певних гарантій щодо захисту їх власних прав та інтересів.

Функції штрафних санкцій визначаються як сукупність дій щодо застосування до правопорушника у сфері господарювання передбачених законом чи договором санкцій, а також правових наслідків такого застосування. Наслідком повинна бути реальна невідворотність економічного покарання за господарське правопорушення. Функції штрафних санкцій являють собою певний карний механізм, який несе для порушника несприятливі наслідки, тим самим запобігаючи подальшому неналежному виконанню ним своїх зобов'язань.

Дослідженню питання механізму реалізації стягнення штрафних санкцій та їх функцій присвятили свої праці О.І. Іоффе [1], М.І. Брагинський [2], В.В. Вігрянський [2], О.М. Вінник [3], М.С. Малєїн [4], Н.О. Саніахметова [5], В.В. Луць [6], О.О. Отрадна [7] та ін., але питання щодо реалізації стягнення штрафних санкцій та їх функцій у договірних правовідносинах залишаються дискусійними.

Особливо спірним є питання відносно видів та ієрархії функцій штрафних санкцій. Тому ці питання потребують уточнення та подальшого вивчення і є актуальними у практиці застосування штрафних санкцій в договірних відносинах між суб'єктами господа-

рювання. Метою статті є уточнення механізму реалізації стягнення штрафних санкцій та їх функцій; конкретизація та систематизація таких функцій.

Загалом, функції штрафних санкцій спрямовані на укріплення договірної дисципліни у сфері господарювання. На думку деяких авторів, господарські санкції виконують стимулюючу, компенсаційну та виховну функції, інші вчені вважають головними функціями штрафних санкцій тільки стимулюючу та компенсаційну [8, с.879–885].

На думку О.М. Вінник, під функціями господарсько-правової відповідальності, взагалі необхідно розуміти напрями її дії, той господарський результат, що настає у результаті застосування цієї відповідальності. При цьому вона вважає, що господарсько-правовій відповідальності притаманні як загальні для будь-якої юридичної відповідальності функції (стимулююча, штрафна), так і спеціальні функції (компенсаційна, інформаційна, сигналізаційна) [9, с.427–438].

Цей підхід цілком прийнятний й до функцій штрафних санкцій, застосованих до суб'єктів господарювання, хоча окремі положення можуть бути уточнені в залежності від того, які негативні наслідки покладаються на суб'єкта господарювання.

Такі наслідки за характером їх впливу на порушника, прийнято поділяти на майнові та організаційні. При цьому, у випадках застосування до порушника таких санкцій майнового характеру, як відшкодування збитків або штрафних санкцій (можливо й інших, зокрема адміністративно-господарських штрафів). Так, наприклад, М.С. Малєїн виділяє наступні функції:

– відновлення порушених у результаті невиконання зобов'язань майнових госпрозрахункових інтересів підприємств-учасників господарського обігу;

– попередження порушень в господарській діяльності, стимулювання належного (за кількістю, якістю, строком) виконання зобов'язань [4, с.153].

За своїм змістом перша функція по суті є компенсаційною функцією. Саме так О.Ф. Скакун визначає компенсаційну функцію, а саме, вона спрямована на відновлення незаконно порушених прав, примусове виконання невиконаних обов'язків, властивих майновій відповідальності [10, с.316–320]. Окремо, щодо такої функції грошових санкцій визначення давалось О.М. Новошицьким, який зазначав, що під такою функцією слід розуміти призначення санкції компенсувати збитки від правопорушення, за яке вона стягується. З урахуванням такого підходу, компенсаційною функцією наділені, на його думку, лише залікова та виключна неустойки і відшкодування збитків [11, с.54–83].

Разом із тим, компенсаційна функція потребує відповідного уточнення, оскільки мова не може йти тільки про відновлення порушених у результаті невиконання зобов'язань майнових госпрозрахункових інтересів підприємств-учасників господарського обігу чи збитків від правопорушення. По-перше, невиконання майнових зобов'язань суб'єктами господарювання може бути не тільки стосовно підприємств, але й щодо інших учасників господарських відносин, якими згідно зі ст.2 ГК України можуть бути: громадяни-підприємці, як суб'єкти господарювання; органи державної влади та органи місцевого самоврядування, що наділені господарською компетенцією; споживачі. Крім того, слід відрізнити негативні наслідки та примусове виконання обов'язків, яке не є несенням відповідальності. По-друге, такою функцією наділена відповідальність не лише за невиконання майнових зобов'язань, а й за порушення правил (умов) здійснення господарської діяльності.

Виходячи з цього, можна уточнити компенсаційну функцію штрафних санкцій, застосованих до суб'єктів господарювання за невиконання договірних зобов'язань, а саме – це відновлення порушених суб'єктами господарювання майнових прав у результаті невиконання, або неналежного виконання зобов'язань чи недотримання правил здійснення господарської діяльності шляхом

відшкодування шкоди будь-якому учаснику господарських відносин.

Ще однією функцією штрафних санкцій у договірних зобов'язаннях є стимулююча. На думку деяких авторів, сутність такої функції полягає в тому, що застосування до правопорушника-суб'єкта господарювання майнових санкцій спонукає його (негативне стимулювання) до усвідомленої зміни своєї протиправної поведінки, припинення правопорушення і до реального виконання зобов'язання. Саме загроза її застосування примушує учасників господарських відносин, перед усім, суб'єктів господарювання, діяти правомірно. При цьому, в багатьох випадках при невиконанні або неналежному виконанні господарських зобов'язань, ефективність цієї функції залежить від самих суб'єктів господарювання.

При застосуванні до суб'єкта господарювання санкцій організаційного характеру, зокрема, оперативно-господарських (одностороння відмова від виконання свого зобов'язання управненою стороною тощо), або адміністративно-господарських (анулювання ліцензії, примусовий поділ монопольного утворення тощо) санкцій мова йде про попереджувальну функцію. Це підтверджується, зокрема, ст.235 та ст.238 ГК України, відповідно до яких застосування таких санкцій спрямоване на припинення та попередження правопорушень саме суб'єктів господарювання шляхом створення для них несприятливих наслідків, наприклад, обмеження правоздатності в результаті анулювання ліцензії, призупинення дії кваліфікаційного сертифіката тощо, які опосередковано мають економічний характер. Суть такої функції полягає в тому, що завдяки застосуванню до суб'єкта господарювання оперативно-господарських та адміністративно-господарських санкцій, не тільки усувається факт господарського правопорушення, а й застосовуються заходи, які сприяють усуненню причин та умов такого правопорушення.

У науковій літературі дискутується питання щодо такої функції, як каральна або штра-

фна. При цьому, слід погодитись з О.М. Вінник, яка стверджує, що така функція незначною мірою характерна для зазначеної відповідальності, а тим більше, для відповідальності суб'єктів господарювання [9, с.307–312]. Підтвердження цьому можна знайти, перш за все, у ГК України, а саме у статтях 216, 218, 219, 224, 226, 232 тощо.

Таким чином, за висновками багатьох науковців, основними функціями господарсько-правової відповідальності суб'єктів господарювання та, однієї з її форм, як штрафні санкції, можна вважати компенсаційну, стимулюючу та попереджувальну, вплив яких шляхом застосування відповідних санкцій до суб'єктів господарювання, які скоїли господарське правопорушення, має забезпечити рівні умови їх господарювання та дотримання усіма учасниками господарських відносин суспільного господарського порядку.

Взагалі, штрафні санкції виступають досить зручним і оперативним засобом компенсації втрат потерпілої сторони (кредитора), тому для їх стягнення можливо є лише сам факт порушення договірних зобов'язань. Штрафні санкції мають подвійну правову природу – вони виступають одночасно забезпеченням виконання зобов'язань і мірою відповідальності для несумлінного контрагента. Отже, головною метою функцій штрафних санкцій є забезпечення правопорядку у сфері господарювання.

Для того, щоб визначитись з системою видів функцій штрафних санкцій, необхідно проаналізувати та деталізувати кожну з них. Так, наприклад, після того, як договір підписано і він почав діяти, головною функцією штрафних санкцій є забезпечувальна, а після порушення однією із сторін своїх договірних зобов'язань, штрафні санкції виконують вже штрафну та компенсаційну функції. Таким чином, виходить, що в окремій ситуації, на різних етапах господарської діяльності штрафні санкції виконують різні за змістом і значенням функції.

Належне виконання господарських зобов'язань виконує стимулююча функція. Во-

на полягає у застосуванні до правопорушника економічних (майнових) санкцій, передбачає спонукання (негативне стимулювання) його і до припинення правопорушення, і до реального виконання зобов'язання. Стимулювання є негативним у тому розумінні, що особа, яка вчинила господарське правопорушення, несе певні майнові втрати внаслідок застосування до неї економічних санкцій. Стимулююча функція властива практично всім видам санкцій, передбачених або санкціонованих нормами господарського права, вона має на меті, насамперед, задовольнити економічний інтерес потерпілого суб'єкта шляхом стимулювання (економічного, майнового) правопорушника до правомірних дій. Є тут і суспільний інтерес. Реальне виконання господарських зобов'язань підприємствами та організаціями означає нормальне задоволення суспільних потреб у продукції, роботах, послугах.

Штрафна функція. Відповідальність суб'єктів господарювання є однією з форм юридичної відповідальності. Як така, вона зумовлюється протиправною поведінкою (господарським правопорушенням, невиконанням або неналежним виконанням зобов'язань) правопорушника. У цьому розумінні господарсько-правова відповідальність є ретроспективною, тобто реакцією на вже вчинені протиправні дії (бездіяльність) у вигляді саме відповідальності як покарання правопорушника економічними санкціями. Загалом штрафна функція покладена на такі види господарсько-правових санкцій, як штрафні санкції (неустойка, штраф, пеня).

Штрафними санкціями безпосередньо відбувається ущемлення майнових інтересів порушника, це є дуже дієвим засобом для корекції його подальшої поведінки при здійсненні господарської діяльності. Можливість стягнення штрафних санкцій передбачена законодавцем у разі, коли неможливо примусити порушника виконати обов'язки шляхом видачі відповідним органом розпоряджень. Часто стягнення штрафних санкцій тісно пов'язане з відшкодуванням збитків. Проте, штрафна го-

сподарсько-правова відповідальність відрізняється від відповідальності у формі відшкодування збитків тим, що вона застосовується лише тоді, коли передбачена законом або договором. По цьому питанню виникає багато спорів щодо реалізації штрафних санкцій, у зв'язку з колізією норм Господарського кодексу (ст.230) [12] та Цивільного кодексу (ст.549) [13], що полягає у невизначеності понять видів штрафних санкцій - пені, штрафу та неустойки і також порядку їх застосування. Тому, запропоновано закріпити поняття штрафних санкцій, як неустойки, штрафу, пені у ст.230 ГКУ, а саме:

Неустойка – це форма відповідальності за невиконане або неналежно виконане зобов'язання, яка обчислюється у відсотках або іншій майновій цінності за весь період невиконаного чи неналежно виконаного зобов'язання.

Пеня – форма відповідальності за невиконане або неналежно виконане грошове зобов'язання, яка обчислюється у відсотках та не перевищує подвійної облікової ставки НБУ за період шести місяців з моменту, коли зобов'язання повинно було виконане. Такі приписи містить Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» від 22.11.1996 р. № 543/96-ВР [14] і постанови Верховного та Вищого господарського судів [15].

Штраф – форма відповідальності за невиконане або неналежно виконане зобов'язання, обчислюється у твердій сумі та у відсотках від ціни договору або суми боргу. Стягується одноразово.

Функція попередження правопорушень. Суть цієї функції полягає у тому, що внаслідок застосування штрафних санкцій не лише усувається факт господарського правопорушення, а й застосовуються (господарським судом) правові заходи, спрямовані на усунення його причин та умов. Як попереджувальний засіб застосування штрафних санкцій, він найефективніший в тих випадках, коли має місце матеріально-правовий зв'язок відповідальності суб'єктів господарювання з матері-

альною відповідальністю його працівників, передбаченою трудовим правом. Відшкодування суб'єктами господарювання збитків, сплата штрафних санкцій – це так звані невиробничі витрати, які відносяться на прибуток підприємств та організацій. Отже, від недобросовісних (неправомірних) дій окремих осіб майнові втрати несуть трудові колективи. Звідси цілком справедливою є необхідність персоніфікації матеріальної відповідальності суб'єктів господарювання, застосування майнових заходів згідно з нормами трудового права до працівників, винних у застосуванні санкцій до суб'єктів господарювання.

Компенсаційна функція. Сутність компенсаційної (відновлювальної) функції полягає у відновленні порушеного правопорушенням майнового стану потерпілого шляхом застосування на його користь компенсаційних майнових санкцій, стягуваних з порушника.

Сторона – кредитор у договірних та інших зобов'язаннях завжди ризикує своїм майновим становищем внаслідок порушення зобов'язання боржником.

Найбільш універсальним і дієвим засобом правового захисту потерпілої сторони, який застосовується, є відшкодування (компенсація) збитків і стягнення штрафних санкцій. Сутність його полягає у тому, що кожне порушення договору чи іншого зобов'язання дає потерпілій стороні право на відновлення свого матеріального стану, який був погіршений у результаті порушення своїх зобов'язань контрагентом.

Аналізуючи кожну із функцій, вбачається, що саме компенсаційна функція відіграє важливу та справедливу роль по відновленню фінансового стану, погіршення якого спричинено діями контрагента по договору.

Інформаційна (сигналізаційна) функція. Факт пред'явлення претензії, позову, стягнення збитків чи штрафних санкцій – це юридична інформація про неблагополучний стан, наявні хиби у господарській діяльності суб'єктів господарювання. Разом з тим, це й інформація про необхідність вжиття відпові-

дних заходів щодо поліпшення справ, наведення порядку на підприємстві, в організації.

Близькою, але не тотожною, є класифікація функцій залежно від адресата впливу господарських санкцій. За цим критерієм вирізняються односторонні, та багатосторонні функції. Прикладом одностороннього впливу є компенсаційна та штрафна функції. Їх реалізація спрямована в першому випадку на відновлення майнового становища управненої сторони зобов'язання, а у другому на покарання правопорушника. Яскравим прикладом багатосторонніх функцій є стимулююча, попереджувальна та інформаційна. Зокрема, виконання заходами відповідальності попереджувальної функції не тільки змушує боржника до належного виконання прийнятого зобов'язання, але і спонукає кредитора до активної поведінки, спрямованої на підтримку боржника у виконанні покладених обов'язків. Певним чином позначається дія попереджувальної функції і на діях третіх осіб, що не є сторонами зобов'язання. Закріплені у нормах закону чи умовах договору господарські санкції застерігають інших суб'єктів господарювання від можливого порушення прав та законних інтересів сторін зобов'язання, спонукаючи учасників господарських відносин до правомірної діяльності.

Вироблені наукою господарського права функції можна також поділити за видом мети, на досягнення якої спрямована дія конкретної функції. За цим критерієм вирізняють стимулюючу, попереджувальну, компенсаційну, інформаційно-облікову, контрольну та інші функції. В нормах господарського законодавства, якими встановлено санкції, за правопорушення, не завжди вказується на мету і завдання, які переслідує законодавець наділяючи правову норму відповідним елементом [16].

З урахуванням нормативного закріплення завдань і функцій, реалізація котрих покладається на господарсько-правову відповідальність, всю систему функцій можна поділити на два види: 1) явно виражені, тобто такі,

здійснення яких прямо передбачено законом і 2) ті, що безпосередньо не визначені законом, але прямо витікають з конкретної форми відповідальності. Прикладом першого виду функцій можуть бути положення ч.1 ст.235 Господарського кодексу України, якою передбачена спрямованість оперативно-господарських санкцій на попередження порушень зобов'язань. Прикладом у даному випадку також може бути норма, закріплена у ч.3 ст.14 Закону України «Про державний матеріальний резерв», згідно з якою, за прострочення поставки, недопоставку, неповне закладення цінностей до державного резерву постачальник сплачує неустойку у розмірі 50 % вартості недопоставлених чи незакладених матеріальних цінностей, а також відшкодовує завдані порушенням збитки [17]. Прикладом другого виду функцій слугують норми ГК, котрими регламентується мета підстави та умови застосування штрафних санкцій.

Взагалі, специфіка штрафних санкцій полягає у тому, що вони одночасно виконують одразу дві задачі: виступають як заходи відповідальності для правопорушника і як заходи захисту для сторони, що потерпіла. Основна мета функцій штрафних санкцій полягає у забезпеченні інтересів кредитора за зобов'язанням, стягнення їх можливе лише тоді, коли існує право кредитора на вимогу через зобов'язання. Також запропоновано визначення видів штрафних санкцій, з причини не визначеності їх у ст.230 ГКУ.

Узагальнюючи все вищевикладене, можна зробити висновок щодо механізму реалізації застосування штрафних санкцій та їх функцій, що основна правова функція, яку виконують штрафні санкції, полягає в укріпленні господарських відносин шляхом забезпечення інтересу кредитора за обов'язками, тобто належного йому права вимоги. Цей інтерес кредитора забезпечується штрафними санкціями, які може понести кредитор внаслідок невиконання або неналежного виконання боржником свого зобов'язання. Також уточнено: фу-

нкції відображають властивості, призначення і напрямки впливу конкретних форм відповідальності; мета є суб'єктивно бажаним, очікуваним результатом, якого сторони зобов'язання прагнуть досягти при застосуванні господарських санкцій; для правильного застосування штрафних санкцій, запропоновано визначення у ст.230 ГКУ понять неустойки, пені та штрафу; завдання і функції штрафних санкцій забезпечують багатоплановість цього поняття, а також виступають визначальним фактором при встановленні місця відповідальності у механізмі правового регулювання господарських відносин.

Дослідивши наукові та практичні матеріали, визначено, що не можливо виділити домінуючу функцію, вони всі є значимими для виконання договірних зобов'язань суб'єктами господарювання, для практичної діяльності юристів, судових органів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Иоффе О. С. Обязательственное право / Иоффе О. С. – М. : Ин-т государства и права, 1975. – 231 с.
2. Брагинский М. И. Договорное право. Книга первая: Общие положения / Брагинский М. И, Витрянский В. В. – Изд. 2-е, завод 6-й (стереотипный). – М. : Статут, 2003. – 848 с.
3. Вінник О. М. Господарське право : курс лекцій / Вінник О. М. – К. : Атіка, 2004. – 624 с.
4. Малейн Н. С. Имущественная ответственность за неисполнение хозяйственных обязательств / Малейн Н. С. // Хозяйственная самостоятельность и права промышленного предприятия : материалы семинаров. – М. : Моск. дом НТП им. Ф. Э. Дзержинского, 1967. – 153 с.
5. Господарський кодекс України : коментар / за заг. ред. Н. О. Саніахметвої – Х. : ТОВ «Одісей», 2004. – 848 с.
6. Науково-практичний коментар Цивільного кодексу України : у 2 т. / за ред. О. В. Дзери (кер. авт. кол.) Н. С. Кузнецова,

В. В. Луця. – 3-є вид., перероб. і доп. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – Т. П. – 1088 с.

7. Отраднава О. О. Неустойка в цивільному праві : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 / О. О. Отраднава ; Київськ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – К., 2002. – 20 с.

8. Липницький Д. Х. Функции хозяйственно-правовой ответственности и ее основания / Липницький Д. Х., Болотова А. Д. // Хозяйственное право : учебник / В. К. Мамутов, Г. Л. Знаменский, В. В. Хахулин и др. ; под. ред. В. К. Мамутова. – К. : Юрінком Інтер, 2002. – 912 с.

9. Вінник О. М. Господарське право : навчальний посібник / Вінник О. М. – 2-е вид., змін. та доп. – К. : Всеукр. асоціація видавців «Правова єдність», 2008. – 766 с.

10. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник / Скакун О. Ф., Вінник О. М. ; пер. з рос. – Х. : Консум, 2001. – 656 с.

11. Новошицький А. Н. Компенсационная функция денежных санкций / Новошицький А. Н. // Проблемы эффективности экономических санкций. – Донецк : Ин-т экономики пром-ти АН УССР, 1975. – С. 54–83.

12. Господарський кодекс України : від 16.01.2003 р., № 436-IV // ВВР України. – 2003. – № 18–22. – Ст.144.

13. Цивільний кодекс України : коментар / за заг. ред. Є. О. Харитоновна, О. М. Калітенко. – Одеса : Юрид. літ., 2003. – 1079 с.

14. Закон України «Про відповідальність за несвоєчасне виконання грошових зобов'язань» : від 22.11.1996 р. // ВВР України. – 1997. – № 5. – Ст. 28.

15. Ухвала Судової палати у господарських справах Верховного Суду України від 16.08.2007 / Єдиний державний реєстр судових рішень України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.reyestr.court.gov.ua>.

16. Государство, право, экономика / Л. И. Загайнов, М. И. Козырь, Р. З. Лившиц, Р. О. Халфина и др. ; отв. ред. В. М. Чхиквадзе. – М. : Юрид. лит., 1970. – 486 с.

17. Закон України «Про державний матеріальний резерв» // ВВР України. – 1997. – № 13. – Ст. 112.

Татькова З. Ф. Щодо механізму реалізації стягнення штрафних санкцій та їх функцій / З. Ф. Татькова // Форум права. – 2012. – № 1. – С. 937–943 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-1/12tzftif.pdf>

Уточнено мету функцій через механізм застосування штрафних санкцій, визначення яких також запропоновано з причини не визначеності їх у статті 230 ГКУ; визначено, що не можливо виділити домінуючу функцію, які всі є значними для виконання договірних зобов'язань суб'єктами господарювання, для практичної діяльності юристів, судових органів.

Татькова З.Ф. О механизме реализации взыскания штрафных санкций и их функций.

Уточнена цель функций через механизм применения штрафных санкций, определение которых также предложено по причине их неопределенности в статье 230 ХКУ; определено, что нельзя выделить доминирующую функцию, которые все являются значимыми для выполнения договорных обязательств субъектами хозяйствования, для практической деятельности юристов, судебных органов.

Tatkova Z.F. Rather of the Mechanism of Realization in Collecting of Penal Sanctions and Their Functions

The purpose of functions through the gear of application of penalty provisions which one determination of concepts also is offered because of their indeterminate form is improved is yielded in clause 230 Commercial Code of Ukraine; it is spotted that it is impossible to select dominant function which one all are significant for accomplishment of a tying arrangements by subjects of managing, for practical activities of lawyers, judicial organs.